

Justyna Kusztal*, Małgorzata Piasecka**

Uniwersytet Jagielloński

* justyna.kusztal@uj.edu.pl; ORCID: 0000-0001-9493-7504

** małgorzata.piasecka@uj.edu.pl; ORCID: 0000-0001-9532-489X

Kompetencje do prowadzenia działań profilaktycznych jako kontekst profesjonalizacji zawodu profilaktyka

Abstrakt: Autorki przyjmują stanowisko, że warto przyrzeć się działalności profilaktycznej poprzez pryzmat kompetencji do prowadzenia takiej działalności. W dobie zmian legislacyjnych sankcjonujących wymagania do wykonywania zawodu psychoterapeuty, w tym psychoterapeuty uzależnień, rozpoczęto też prace nad określeniem wymogów formalnych do wykonywania zawodu profilaktyka. Autorki stawiają pytania o sens i kierunek formalizacji tego obszaru działalności psychologów, pedagogów, edukatorów, nauczycieli i lekarzy, sięgając do opisanych w literaturze ujęć kompetencji profilaktycznych oraz międzynarodowych standardów jakości programów profilaktyki uzależnień. Przedstawiają też wyniki badań terenowych dotyczących kompetencji do prowadzenia programów profilaktycznych w szkołach i placówkach oświatowych. W świetle obecnych zmian legislacyjnych, ale też dynamicznych zmian w obszarze zachowań ryzykownych, w tym uzależnień, określanie wymogów formalnych do wykonywania zadań realizatorów działań profilaktycznych wydaje się konieczne w kontekście dążenia do jak najwyższej jakości świadczeń w obszarze profilaktyki uzależnień i innych zachowań ryzykownych.

Słowa kluczowe: profilaktyka, zawód-profilaktyk, kompetencje profilaktyczne, kwalifikacje zawodowe.

Wprowadzenie teoretyczno-metodologiczne

Ramę teoretyczną i metodologiczną niniejszego artykułu stanowią koncepcje wyjaśniające kategorię pedagogiczną kompetencji do wykonywania zadań i działań w obszarze profilaktyki zachowań ryzykownych, w tym uzależnień. Kompetencje, ujmowane w kontekstach pedagogicznych czy szerzej widziane interdyscyplinarnie, określane bywają jako postawa, gotowość do podejmowania określonych działań czy wykonywania zadań w jakimś obszarze aktywności (Filipowicz 2004, s. 17), przy czym zawsze w literaturze pedagogicznej, w różnych obszarach aktywności pedagoga, łączone są z wiedzą przedmiotową i umiejętnościami praktycznymi. W obszarze profilaktyki zapobiegania zachowaniom ryzykownym dzieci, młodzieży i dorosłych, a także w obszarze zapobiegania uzależnieniom od substancji czy zaburzeniom behawioralnym, od wielu lat toczy się dyskusja na łamach literatury i w dyskusjach praktyków¹ nad określeniem zestawu kompetencji potrzebnych do profesjonalnego wykonywania zawodu profilaktyka, szczególnie profilaktyka zaburzeń używania substancji psychoaktywnych i zaburzeń behawioralnych, określanych także jako uzależnienia behawioralne. Dyskusja ta wydaje się istotna, ponieważ w praktyce profilaktycznej w środowisku lokalnym, szkolnym, miejscach pracy czy instytucjach publicznych, działania te prowadzone są na wszystkich poziomach, tak uniwersalnym, jak i selektywnym i wskazującym. Równocześnie jednak działania te są bardzo zróżnicowane, obejmują bowiem działania w szkołach i placówkach oświatowych, prowadzone w ramach programów wychowawczo-profilaktycznych przez nauczycieli i pedagogów, działania prowadzone przez instytucje publiczne rządowe i samorządowe (np. wojewódzkie stacje sanitarno-epidemiologiczne, miejskie i gminne agendy ds. zapobiegania problemom narkomanii czy uzależnienia od alkoholu, np. Miejskie Centrum Profilaktyki Uzależnień w Krakowie), a także działania prowadzone przez organizacje pozarządowe lub osoby prywatne realizujące zadania zlecone przez jednostki administracji publicznej oraz działania stacjonarne w placówkach ochrony zdrowia czy wymiaru sprawiedliwości. W obliczu tak znacznego zróżnicowania oferty profilaktycznej w odpowiedzi na potrzeby odbiorców takich działań warto postawić pytanie, czy w ogóle możliwe jest ujednoczenie wymaganych kompetencji realizatorów działań profilaktycznych, a jeśli tak, to w jakim zakresie?

Artykuł ma charakter przeglądowny, ramę metodologiczną artykułu stanowi metoda analizy danych zastanych (Makowska 2013, s. 18), a dane zastane poddane analizie stanowią opublikowane opracowania o charakterze empirycznym i teoretycznym oraz wyniki badań terenowych i badań literatury przedmiotu pro-

.....
¹ IX Ogólnopolska Konferencja „Polityka, Nauka, Praktyka” z dnia 21-22.10.2022, <https://www.youtube.com/watch?v=kV3ouhwON5E>, (dostęp: 31.10.2022]

wadzonych w latach 2019–2022 w obszarze profilaktyki szkolnej i profilaktyki uzależnień (Borkowska-Żebrowska i in. 2020, s. 106–108; Kuształ i in. 2021a, s. 78–101; Kuształ i in. 2021b, s. 82–118). Zgromadzone dane zastane uzupełniają analizy standardów jakości w profilaktyce uzależnień (Węgrzecka-Giluń, Malczewski 2011) oraz zapisy aktów normatywnych i rekomendacji Krajowego Centrum Przeciwdziałania Uzależnieniom (Kehl 2022) w zakresie prowadzenia profesjonalnych działań profilaktycznych.

Kompetencje do prowadzenia działań profilaktycznych

Profilaktyka obejmuje zapobieganie wielu zjawiskom niepożądanym w życiu każdego człowieka. Zjawiska te określane są jako zachowania ryzykowne, szkodliwe, czy też zaburzenia zarówno w obszarze używania substancji psychoaktywnych, jak i tzw. zaburzeń behawioralnych (takich jak zaburzenia grania w gry czy zaburzenia uprawiania hazardu). Działania profilaktyczne realizowane są, jak zaznaczono we wprowadzeniu, na każdym etapie rozwoju człowieka, i w każdym środowisku wychowawczym (Kuształ i in. 2021b, s. 139–157). Zatem profilaktyk to osoba, która profesjonalnie realizuje działania zapobiegawcze na poziomie uniwersalnym, selektywnym czy wskazującym, adekwatnie do stopnia ryzyka i związanych z nimi potrzebami adresatów programów profilaktycznych. W profilaktyce szkolnej działania te realizują nauczyciele i specjaliści szkolni, tj. pedagodzy szkolni, psychologowie szkolni lub terapeuci szkolni, a także pedagodzy i psychologowie pracujący w poradniach psychologiczno-pedagogicznych zaangażowani w tworzenie i wdrażanie programu wychowawczo-profilaktycznego szkoły (Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe, t.j. Dz.U. 2020 poz. 910, z późn. zm. art. 26). Ponadto szkoły i placówki oświatowe korzystają z oferty programów profilaktycznych realizowanych przed podmioty zewnętrzne wobec szkoły (Borkowska-Żebrowska i in. 2020, s. 143–151) i wówczas przedstawiciele jednostek samorządu terytorialnego lub organizacji pozarządowych na zlecenie samorządu realizują działania profilaktyczne. Ponadto zadania profilaktycznym/prewencyjne realizują funkcjonariusze Policji w ramach zadań ustawowych. Wśród wielu zadań Policji wymienia się bowiem, „inicjowanie i organizowanie działań mających na celu zapobieganie popełnianiu przestępstw i wykroczeń oraz zjawiskom kryminogennym i współdziałanie w tym zakresie z organami państwowymi, samorządowymi i organizacjami społecznymi” (Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji, Dz.U. 1990 Nr 30, poz. 179 z późn. zm., art. 1 ust. 2 pkt 3). Zadania profilaktyczne prowadzą też specjaliści jednostek administracji rządowej, np. wojewódzkich lub powiatowych stacji sanitarno-epidemiologicznych oraz pracownicy pionu ochrony zdrowia, tj. lekarze, pielęgniarki środowiskowe, także pracownicy socjalni i inni przedstawiciele służb społecznych, jak choćby asystenci rodziny oraz osoby pracujące w placówkach wsparcia dziennego lub w środowisku otwar-

tym. Należy też wymienić kuratorów sądowych, tak zawodowych, jak i społecznych, których zadania ustawowe obejmują zadania profilaktyczne (Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o kuratorach sądowych t.j. Dz.U. 2020 poz. 1672001, art. 1). Wymienione grupy zawodowe z pewnością mogą się legitymować różnorodnymi kwalifikacjami zawodowymi, definiowanymi najczęściej zamiennie lub bliskoznacznie jako kompetencje zawodowe, choć nie są to pojęcia tożsame. Kwalifikacje to wiedza i umiejętności potrzebne do wykonywania określonych zadań zawodowych, a ich potwierdzenie przez określone prawem instytucje pozwala uznać, że dana osoba ma kompetencje do wykonywania zawodu (Ustawa z dnia 22 grudnia 2015 r. o Zintegrowanym Systemie Kwalifikacji, Dz.U. 2016 poz. 64 z późn. zm. art 2 pkt 8). Kompetencje najczęściej definiowane są poprzez trzy wzajemnie się uzupełniające elementy: wiedzę z jakiegoś obszaru, umiejętności wykorzystywania tej wiedzy, wykonywania jakiejś czynności oraz postawę, gotowość czy uprawnienie do wykonywania danej czynności (Męczkowska 2003, s. 693–696).

W profilaktyce społecznej lub szkolnej, a szczególnie w profilaktyce uzależnień, nie ma jednoznacznego stanowiska czy ujmować je globalnie, jako część kompetencji zawodowych pedagogów, psychologów, specjalistów w obszarze ochrony zdrowia, czy ujmować je szczegółowo, jako wiedzę, umiejętności i gotowość do tworzenia lub wdrażania interwencji profilaktycznych mocno sprofilowanych, nakierowanych na zachowania ryzykowne lub uzależnienia.

Krzysztof Ostaszewski jasno precyzuje zakres wiedzy i umiejętności realizatora działań profilaktycznych, przy czym akcentuje ich adekwatność do potrzeb adresatów. Zatem kompetentny profilaktyk powinien posiadać wiedzę szczegółową z zakresu uzależnień, agresji, niepowodzeń szkolnych i problemów zdrowia psychicznego (Ostaszewski 2014, s. 8). Kompetencje według Ostaszewskiego powinny dotyczyć nabycia konkretnej wiedzy o zachowaniach ryzykownych czy uzależnieniach, umiejętności pracy z drugim człowiekiem oraz umiejętności zadbania o jakość własnej pracy. Kompetentny profilaktyk powinien posiadać wiedzę o zachowaniach ryzykownych dzieci, młodzieży i osób dorosłych, czynnikach ryzyka i czynnikach chroniących, ich uwarunkowaniach rozwojowych i środowiskowych, a ponadto powinien posiadać wiedzę o obszarze swojej pracy, czyli o profilaktyce, poziomach oddziaływań profilaktycznych, strategiach profilaktycznych (Borucka 2016, s. 8–12), modelach, metodach, koncepcjach teoretycznych i uwarunkowaniach systemowych. W zakresie umiejętności profilaktyk powinien sprawnie komunikować się z adresatami, współpracować ze środowiskami wychowawczymi adresatów, a także z innymi podmiotami prowadzącymi działania profilaktyczne, opiekuńcze, wychowawcze czy edukacyjne lub lecznicze. Ponadto kompetentny profilaktyk powinien umieć projektować, planować, wdrażać i ewaluować program profilaktyki, czyli umieć administrować projektem/programem (Ostaszewski 2014, s. 10). Ostaszewski akcentuje umiejętności społeczne (interpersonalne, relacyjne), komunikacyjne i organizacyjne potrzebne we wdrażaniu interwencji profilaktycznych.

Szczególną uwagę warto zwrócić na kompetencje realizatorów programów profilaktycznych i wychowawczo-profilaktycznych w szkołach i placówkach oświatowych. Nauczyciele i specjaliści szkolni realizują zadania profilaktyczne obok zadań wychowawczych, edukacyjnych (dydaktycznych) i opiekuńczych (Ustawa z dnia 14 grudnia Prawo oświatowe, Dz.U. 2017 poz. 59 z późn. zm. art. 1 pkt 3). Zadania profilaktyczne realizowane są w szkołach i placówkach oświatowych w zakresie zapobiegania zachowaniom ryzykownym czy uzależnieniom (Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 18 sierpnia 2015 r. w sprawie zakresu i form prowadzenia w szkołach i placówkach systemu oświaty działalności wychowawczej, edukacyjnej, informacyjnej i profilaktycznej w celu przeciwdziałania narkomanii, Dz.U. 2015 poz. 1249 z późn. zm.). Kompetencje nauczycieli i specjalistów szkolnych (pedagogów, psychologów) są często uzupełniane przez specjalistyczne szkolenia w ramach doskonalenia zawodowego. Kompetencje pedagogiczne nie powinny być utożsamiane z kompetencjami nauczycielskimi, jako że nie zawsze pedagog jest nauczycielem w placówce systemu oświaty, aczkolwiek często stosowane są w literaturze zamiennie. Kompetencje pedagogiczne w zakresie profilaktyki szkolnej można by usystematyzować jako:

- 1) kompetencje merytoryczne (rzeczowe), uzyskane podczas studiów i doskonalone w procesie kształcenia ustawicznego, ujmowane jako wiedza z danego obszaru profilaktyki, czyli np. wiedza o czynnikach ryzyka i czynnikach chroniących;
- 2) kompetencje psychologiczno-pedagogiczne, ujmowane jako wiedza z psychologii rozwojowej i pedagogiki, a także umiejętność poznania uczniów i organizowania procesu działań profilaktycznych (programu czy projektu profilaktycznego);
- 3) kompetencje diagnostyczne, które pozwalają na poznanie uczniów i ich środowiska, aby opierając się na wiedzy, planować i wdrażać interwencje profilaktyczne;
- 4) kompetencje medialne i techniczne, które pozwalają na wykorzystanie technologii informatycznych w programie profilaktycznym;
- 5) kompetencje związane z kontrolowaniem jakości działań i ocenianiem skuteczności programu profilaktycznego pracy (ewaluacyjne);
- 6) kompetencje komunikacyjne – świadczące o umiejętności tworzenia i organizowania współpracy i nawiązywania i utrzymywania kontaktu uczniami czy wychowankami (Strykowski i in. 2003, s. 22–23).
- 7) kompetencje prawnonormatywne, pozwalające na posługiwanie się wiedzą prawną i korzystanie z niej w praktyce profilaktycznej i podejmowanie działań w kierunku ochrony praw swoich uczniów i wychowanków (Kozak 2014, s. 63).

Kompetencje do prowadzenia działań profilaktycznych w świetle Europejskich Standardów Jakości w Profilaktyce Uzależnień od Narkotyków

Kompetencje do tworzenia i wdrażania interwencji profilaktycznych zostały opisane (aczkolwiek nie bezpośrednio) w Europejskich Standardach Jakości w Profilaktyce Uzależnień od Narkotyków. Standardy nie precyzują zestawu kompetencji wymaganych od realizatorów programów profilaktyki uzależnień od narkotyków, nie zawierają także zapisów co do określonych przepisami prawnymi kwalifikacji zawodowych. Standardy jakości dotyczą ściśle programów profilaktyki uzależnienia od narkotyków, ale mogą być stosowane odpowiednio jako wytyczne i wskazówki do tworzenia i wdrażania wysokiej jakości programów profilaktyki uzależnień behawioralnych i innych zachowań ryzykownych (Węgrzecka-Giluń, Malczewski 2011, s. 15–16).

Wymagane od osób i zespołów osób kompetencje „profilaktyczne” nie są wymieniane wprost, ale możliwe jest ich zrekonstruowanie na podstawie analizy standardów, np. dotyczących osób realizujących program (także wolontariuszy), w ramach którego, „wszystkie zadania i obowiązki powinny być przydzielone kompetentnym osobom (tj. z odpowiednimi kwalifikacjami i/lub doświadczeniem” (Węgrzecka-Giluń, Malczewski 2011, s. 28). Standardy odwołują się do kwalifikacji zawodowych i doświadczenia realizatorów programów profilaktyki uzależnień, które powinny być adekwatne do potrzeb programu i warunków jego realizacji. Realizatorzy programów powinni zostać objęci szkoleniami, przy czym szkolenia te, nakierowane na kształtowanie i podnoszenie ich kompetencji, powinny być poprzedzone diagnozą potrzeb szkoleniowych uczestników. Szkolenia powinny być proponowane realizatorom przed rozpoczęciem programu i w trakcie jego realizacji. Podczas szkoleń powinno się uwzględnić nie tylko aktualną wiedzę i umiejętności realizatorów, ale także aspekt rozwojowy szkoleń, których elementem jest też wsparcie emocjonalne tak potrzebne w pracy w zawodach pomocowych (określanych m.in. jako *social services*) (Węgrzecka-Giluń 2011, s. 18).

Kwalifikacje zawodowe w profilaktyce

Kwalifikacje zawodowe to pojęcie bliskie pojęciu kompetencji, jednakże nie są to pojęcia tożsame. Jak zaznaczono wyżej, Europejskie Standardy Jakości w Profilaktyce Uzależnień od Narkotyków nie precyzują kwalifikacji zawodowych wymaganych od realizatorów programów profilaktycznych, ale w dużej mierze kwalifikacje stanowią warunek skutecznej realizacji zadań zawodowych profilaktyka.

W przypadku kwalifikacji do prowadzenia działań w ramach profilaktyki szkolnej, zdefiniowanie kwalifikacji zawodowych nauczyciela, który może realizować działania w ramach programu wychowawczo-profilaktycznego szkoły i placówki oświatowej, wydaje się stosunkowo łatwe. Kwalifikacje takie można zdefiniować jako system wiedzy teoretyczno-praktycznej będącej podstawą rozwoju układów umiejętności niezbędnych do realizacji zakładanych funkcji szkoły oraz inne podmiotowe uwarunkowania działalności nauczyciela, takie jak jego cechy osobowe (Kozak 2014, s. 63). Kwalifikacje do wykonywania zawodu nauczyciela (także realizującego zadania profilaktyczne) zatrudnionego w szkołach i placówkach oświatowych określają akty prawne. Obecnie kwestie te regulowane są w Rozporządzeniu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 25 lipca 2019 r. w sprawie standardu kształcenia przygotowującego do wykonywania zawodu nauczyciela, Dz.U. 2021 poz. 890 z późn. zm.). Standardy kształcenia nauczycieli z 2019 r. określają tym samym zestawy efektów uczenia się w zakresie wiedzy, umiejętności i kompetencji potrzebnych do wykonywania zawodu nauczyciela oraz treści programowe obejmujące profilaktykę zachowań ryzykownych czy profilaktykę uzależnień. Szczegółowe efekty uczenia się określają, że absolwent zna i rozumie „rolę profilaktyki i promocji zdrowia: sposoby konstruowania szkolnych programów profilaktycznych, zasady promocji i ochrony zdrowia uczniów, edukacji zdrowotnej oraz udzielania pierwszej pomocy, zagadnienia związane z promowaniem rozwoju fizycznego i zdrowia psychicznego (kształtowanie odporności emocjonalnej, prowadzenie treningów interpersonalnych, radzenia sobie ze stresem, zarządzania własnymi emocjami), profilaktyką uzależnień, zapobieganiem zjawiskom dyskryminacji, agresji i przemocy oraz sposoby interwencji w sytuacjach konfliktowych (prowadzenie mediacji) i kryzysowych (interwencja kryzysowa)” (Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 25 lipca 2019 r. w sprawie standardu kształcenia przygotowującego do wykonywania zawodu nauczyciela, Dz.U. 2021, poz. 890 z późn. zm., zał. nr 1, standard F.2.W.8).

Jak wspomniano wyżej, prawo oświatowe zobowiązuje szkołę do prowadzenia działań profilaktycznych poprzez szkolny program wychowawczo-profilaktyczny oraz poprzez różnorodne formy działań profilaktycznych na mocy Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej w sprawie zakresu i form prowadzenia w szkołach i placówkach systemu oświaty działalności wychowawczej, informacyjnej i profilaktycznej w celu przeciwdziałania narkomanii z 2015 r. (Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 18 sierpnia 2015 r. w sprawie zakresu i form prowadzenia w szkołach i placówkach systemu oświaty działalności wychowawczej, edukacyjnej, informacyjnej i profilaktycznej w celu przeciwdziałania narkomanii Dz.U. 2015 poz. 1249 z późn. zm.) Rozporządzenie to określa konkretne formy pracy nauczycieli i pedagogów, ich treści i zasady prowadzenia.

W przypadku kwalifikacji zawodowych do prowadzenia działań profilaktycznych w środowisku otwartym czy instytucjach pozaszkolnych i poza placówkami oświatowymi, praktyka uzyskiwania kwalifikacji zawodowych nie jest obecnie

w sposób spójny i jednolity uregulowana prawnie. W polskim porządku prawnym nie funkcjonuje zawód „profilaktyk”, a zadania profilaktyczne mogą być wykonywane przez osobę bez kwalifikacji, jako że takowe w sensie formalnoprawnym jeszcze nie istnieją. O wymaganiach co do kwalifikacji nie można wnioskować na podstawie analizy Europejskich Standardów Jakości w Profilaktyce Uzależnień od Narkotyków z 2011 r., gdyż standardy nie wypowiadają się w ogóle na temat kwalifikacji zawodowych, można jednak wnioskować o samych kompetencjach do prowadzenia programu profilaktycznego, jak uczyniono to wyżej.

Zintegrowany System Kwalifikacji został wprowadzony ustawą z dnia 22 grudnia 2015 r. o Zintegrowanym Systemie Kwalifikacji. Celem systemu jest: wzmocnienie zainteresowania formalnym uznawaniem kompetencji i podnoszeniem kwalifikacji, co wpłynie nie tylko na sytuację zawodową ludzi, lecz także na ich poczucie bezpieczeństwa na rynku pracy; podniesienie standardów jakości oraz umożliwienie bardziej obiektywnego porównania dyplomów wydawanych w różnych krajach. System powstaje pod kierunkiem ministra do spraw edukacji (obecnie Minister Edukacji i Nauki) przy współpracy z przedstawicielami pracodawców, związków zawodowych, organizacji branżowych, organizacji pozarządowych, instytucji edukacyjnych i naukowo-badawczych, firm szkoleniowych². Ustawa w art. 2 pkt 8 wprowadza definicję legalną kwalifikacji, czyli „zestaw efektów uczenia się w zakresie wiedzy, umiejętności oraz kompetencji społecznych, nabytych w edukacji formalnej, edukacji pozaformalnej lub poprzez uczenie się nieformalne, zgodnych z ustalonymi dla danej kwalifikacji wymaganiami, których osiągnięcie zostało sprawdzone w walidacji oraz formalnie potwierdzone przez uprawniony podmiot certyfikujący”³. Polska Rama Kwalifikacji natomiast jest pewną ramą, wzorem opisu kwalifikacji na ośmiu poziomach, co jest adekwatne do Europejskiej Ramy Kwalifikacji i zapewnia porównywalność kwalifikacji na terenie Unii Europejskiej. Dla każdego poziomu określone są w niej trzy elementy: wymagania w zakresie wiedzy, umiejętności i kompetencji społecznych, wymaganych od osób posiadających kwalifikacje zawodowe⁴.

Obecnie toczą się prace nad wprowadzeniem rozwiązań systemowych, mających na celu zapewnienie wysokiej jakości działań w profilaktyce. Działania te obejmują wdrożony system rekomendacji programów profilaktycznych i promocji zdrowia psychicznego (weryfikacja i ocena programów profilaktycznych), systemy szkoleń (podnoszenie kompetencji osób tworzących np. lokalne strategie, osób zajmujących się profilaktyką) oraz zintegrowany system kwalifikacji (formalne określenie kompetencji osób realizujących działania profilaktyczne) (Kehl 2022). W obowiązującym Zintegrowanym Systemie Kwalifikacji nie funkcjonuje jeszcze zawód profilaktyka, aczkolwiek intuicyjnie można sądzić, że kwalifikacje

.....

² <https://kwalifikacje.gov.pl/o-zsk/informacja-o-zsk> (dostęp:16.10.2022).

³ <http://www.klasyfikacje.gofin.pl/kzis2022/6,0.html> (dostęp: 30.10.2022).

⁴ <https://kwalifikacje.gov.pl/o-zsk/polska-rama-kwalifikacji> (dostęp:16.10.2022).

te miałyby charakter specjalistyczny. Obecnie prace nad ujednoceniem systemu kwalifikacji koncentrują się na opisie kwalifikacji w zakresach: 1) Prowadzenie promocji zdrowia psychicznego, profilaktyki uniwersalnej w zakresie używania substancji psychoaktywnych i zaburzeń behawioralnych; 2) Prowadzenie selektywnej i wskazującej profilaktyki w zakresie używania substancji psychoaktywnych i zaburzeń behawioralnych oraz minimalizowania problemów związanych z tymi zachowaniami. Prace nad kwalifikacjami są na etapie zakończonych konsultacji społecznych (Kehl 2022). Kolejne etapy prac nad ujednoceniem systemu kwalifikacji obejmować będą: 1) Konsultacje społeczne; 2) Powołanie komisji ekspertów; 3) Ocenę wniosków; 4) Przypisanie poziomu Polskiej Ramy Kwalifikacji; 5) Obwieszczenie o włączeniu kwalifikacji do Zintegrowanego Systemu Kwalifikacji; 6) Nadanie uprawnień instytucji certyfikującej; 7) Podpisanie umowy pomiędzy ministrem właściwym a Podmiotem Zewnętrznego Zapewniania Jakości (prawdopodobnie będzie to uczelnia wyższa, aczkolwiek lista tych podmiotów jest obecnie w opracowaniu); 8) prowadzenie walidacji i wydawanie certyfikatów przez instytucję certyfikującą; 9) potwierdzanie kwalifikacji przez podmioty zainteresowane podejściem do walidacji (Kehl 2022).

Wydaje się, że w świetle zapisów Zintegrowanego Systemu Kwalifikacji zawód profilaktyka to zawód specjalisty, a ta grupa zawodów obejmuje, „zawody wymagające wysokiego poziomu wiedzy zawodowej, umiejętności oraz doświadczenia w zakresie: nauk technicznych, przyrodniczych, społecznych, humanistycznych i pokrewnych. Ich główne zadania to wdrażanie do praktyki koncepcji i teorii naukowych lub artystycznych, powiększanie dotychczasowego stanu wiedzy poprzez badania i twórczość oraz systematyczne nauczanie w tym zakresie⁵.

Opisana wyżej Polska Rama Kwalifikacji odwołuje się do kategorii kompetencji i ujmuje je jako, „rozwinętą w toku uczenia się zdolność do kształtowania własnego rozwoju oraz autonomicznego i odpowiedzialnego uczestniczenia w życiu zawodowym i społecznym, z uwzględnieniem etycznego kontekstu własnego postępowania”⁶. Kompetencje zatem w Kontekście Zintegrowanego Systemu Kwalifikacji oznaczają traktowane łącznie: wiedzę, umiejętności i postawy (kompetencje społeczne) składające się na efekty uczenia się.

Potrzeba uporządkowania kwalifikacji i kompetencji do wykonywania działań profilaktycznych w świetle analizy wyników badań własnych

W latach 2019–2022 w Instytucie Pedagogiki Uniwersytetu Jagiellońskiego w ramach prowadzonych projektów naukowych zrealizowano zadania badawcze,
.....

⁵ <https://kwalifikacje.gov.pl/o-zsk/polska-rama-kwalifikacji> (dostęp: 16.10.2022).

⁶ <https://kwalifikacje.gov.pl/o-zsk/podstawowe-pojecia> (dostęp: 16.10.2022).

w których jednym z celów była diagnoza zasobów i potrzeb w zakresie profilaktyki w szkole. W 2019 roku w projekcie obejmujących przygotowanie do stworzenia krakowskiego modelu działań profilaktycznych wobec dzieci i młodzieży, prowadzone były badania diagnostyczne nakierowane na identyfikację zasobów, czyli dobrych praktyk realizowanych przez szkoły i placówki oraz instytucje publiczne działające w obszarze budowania i wzmacniania bezpieczeństwa psychicznego wśród uczniów krakowskich szkół⁷. Wyniki badań jednoznacznie wskazują na potrzeby realizatorów działań profilaktycznych (nauczycieli, specjalistów szkolnych, przedstawicieli agend miejskich czy organizacji pozarządowych) w zakresie podnoszenia jakości ich pracy poprzez kształtowanie i doskonalenie ich kompetencji w zakresie profilaktyki (Borkowska-Żebrowska i in. 2020, s. 125–150). Wyniki zebrane w procesie badawczym pochodziły z: diagnozy działań profilaktycznych (programów, projektów, kampanii społecznych) w obszarze budowania i wzmacniania bezpieczeństwa psychicznego w wymiarze ogólnopolskim; diagnozy działań profilaktycznych (programów, projektów, inicjatyw) prowadzonych w środowisku lokalnym Krakowa; diagnozy dobrych praktyk prezentowanych podczas konferencji naukowo-szkoleniowej stanowiącej forum dla wypowiedzi podmiotów edukacji szkolnej w Krakowie; diagnozy potrzeb i oczekiwań krakowskich środowisk szkolnych w zakresie profilaktyki (zebranych podczas badań terenowych metodą sondażową), analizy i interpretacji ram prawnych i systemowych dla stworzenia krakowskiego modelu bezpieczeństwa psychicznego w szkołach (Borkowska-Żebrowska i in. 2020, s. 14). Rekomendacje wyprowadzone z analizy wyników badań są daleko idące, ale warto wśród nich wskazać na potrzeby realizatorów działań profilaktycznych w zakresie podnoszenia ich kompetencji poprzez, „przeprowadzenie szkoleń mających na celu wzmacnianie kompetencji nauczycieli w zakresie wychowawczo-profilaktycznym, w tym w obszarze pozytywnej dyscypliny i zarządzania klasą, rozpoznawania sytuacji trudnych oraz reagowania na tego typu incydenty oraz zapewnienie ciągłego wsparcia poprzez stworzenie mechanizmów wzajemnego wsparcia, a także konsultacje ze specjalistami oraz superwizje (Borkowska-Żebrowska i in. 2020, s. 196).

Zasoby i potrzeby w zakresie realizowania działań profilaktycznych były też przedmiotem diagnozy i analizy w projekcie badawczym dotyczącym wzmacniania współpracy między podmiotami edukacji szkolnej (rodzicami, nauczycielami a poradnią psychologiczno-pedagogiczną) realizującymi zadania profilaktyczne na rzecz uczniów. Badania te uwzględniały kontekst pandemii COVID-19 i obejmowały lata 2020–2021. Analiza zasobów i potrzeb poradni psychologiczno-pedagogicznej, kilkudziesięciu szkół i placówek oświatowych w wybranych dzielnicach Krakowa, pozwoliły na sformułowanie wniosku o konieczności podejmowania w Krakowie takich działań, jak: „wzmacnianie kompetencji kadry, czyli nauczycieli i specjali-

⁷ https://www.krakow.pl/aktualnosci/244538,34,komunikat,_bezpieczny_uczen_w_krakowie_lektura_obowiazkowa.html (dostęp: 31.10.2022).

stów pracujących w szkołach i przedszkolach w kilku wyraźnie zarysowanych we wnioskach z badań obszarach: w obszarze wiedzy o zachowaniach ryzykownych i problemach dzieci i młodzieży, w obszarze umiejętności prowadzenia działań profilaktycznych oraz w obszarze kompetencji miękkich, dotyczących organizacji, pracy zespołowej, elastyczności, poprzez szkolenia czy opisany wyżej bank informacji w sieci. Wiedza o kompetencjach członków zespołów pracujących na rzecz konkretnego ucznia zapewnia poczucia bezpieczeństwa pracy i współpracy” (Kusztal i in. 2021, s. 125). Ponadto w raporcie badawczym pojawiły się wnioski o konieczności „zwiększenia poziomu wiedzy i umiejętności kadry pedagogicznej w szkołach i przedszkolach, co pozwoli na włączanie działań profilaktycznych w ramy bieżącej pracy szkoły tak, aby program wychowawczo-profilaktyczny był rzeczywiście zintegrowany z programem kształcenia” (Kusztal i in. 2021, s. 125).

Opisane wyżej wnioski z badań terenowych prowadzonych w Krakowie wpisują się w uzasadnienie potrzeby uregulowania kwalifikacji do wykonywania zadań profilaktycznych w zakresie szeroko rozumianej profilaktyki społecznej, szkolnej czy profilaktyki uzależnień od substancji bądź zaburzeń behawioralnych. Ta obserwowana od lat potrzeba wynika w dużej mierze z troski o jakość prowadzonych działań przez różnego rodzaju podmioty, takie jak: jednostki samorządu terytorialnego, pionu ochrony zdrowia czy placówki oświatowe, a także organizacje pozarządowe. Troska o jakość działań profilaktycznych przekłada się na skuteczność programów profilaktycznych i niższe koszty leczenia czy zmniejszania szkód spowodowanych uzależnieniami lub innymi zachowaniami ryzykownymi.

Zakończenie

Celem artykułu było zaprezentowanie potrzeby uregulowania kwalifikacji zawodowych do wykonywania zadań profilaktycznych w różnych środowiskach życia człowieka i adekwatnie do potrzeb profilaktycznych adresatów. Obecnie toczą się dyskusje i prace nad uregulowaniem zawodu profilaktyka poprzez wprowadzenie go do zintegrowanego systemu kwalifikacji i przypisanie go do odpowiedniego poziomu Polskiej Ramy Kwalifikacji w celu zapewnienia jakości działań profilaktycznych i podniesienia stopnia ich spójności oraz porównywalności kwalifikacji profilaktyka na arenie międzynarodowej. Kwalifikacje do wykonywania zawodu opisano w kontekście kompetencji profilaktycznych, czyli wiedzy, umiejętności i postaw czy gotowości do wykonywania zadań profilaktyka. Wiedza, umiejętności i pożądane postawy realizatorów działań profilaktycznych są jednym z filarów i warunków koniecznych do prowadzenia skutecznych oddziaływań na każdym poziomie profilaktyki i w każdym środowisku wychowawczym adresatów tych działań.

Abstract: Competence to conduct prevention activities as a context for professionalization of the prevention profession

The authors of the article take the position that it is worthwhile to look at prevention activities through the prism of competence to conduct such activities. In the era of legislative changes sanctioning the requirements for practicing the profession of psychotherapist, including addiction psychotherapist, work has also begun on defining the formal requirements for practicing the profession of prevention. The authors pose questions about the meaning and direction of formalization of this area of activity of psychologists, educators, teachers, and doctors, drawing on the approaches to preventive competence described in the literature and international standards of quality of addiction prevention programs. They also present the results of field research on the competence to conduct prevention programs in schools and educational institutions. In light of current legislative changes, but also dynamic changes in the area of risk behaviors, including addictions, defining formal requirements to perform the tasks of implementers of preventive activities seems necessary in the context of striving for the highest possible quality of services in the area of prevention of addictions and other risk behaviors.

Key words: prevention, profession-preventionist, preventive competencies, professional qualifications.

Bibliografia

- [1] Borkowska-Żebrowska M., Czachuń K., Kuształ J., Piasecka M., Turczyk K., 2020, *Bezpieczny uczeń w Krakowie. Analiza zasobów środowiskowych w zakresie profilaktyki w szkole*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- [2] Borucka A., 2016, *Zrozumieć profilaktykę. Krótki przewodnik dla nauczycieli*, Instytut Nagrody Zaufania Złoty OTIS, Warszawa.
- [3] Filipowicz G., 2004, *Zarządzanie kompetencjami zawodowymi*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- [4] Kozak M., 2014, *Edukacja na rzecz praw dziecka w szkole wyższej. Zarys dydaktyki szczegółowej*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- [5] Kuształ J., Piasecka M., Nastazjak A., 2021a, *Profilaktyka uzależnienia od hazardu oparta na dowodach naukowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- [6] Kuształ J., Piasecka M., Nastazjak A., Piec M., 2021b, *Wzmacnianie współpracy podmiotów edukacji w zakresie profilaktyki szkolnej*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- [7] Makowska M. (red.), 2018, *Analiza danych zastanych. Przewodnik dla studentów*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- [8] Męczkowska A., 2003, *Kompetencja*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 2: G–Ł, red. T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- [9] Ostaszewski K., 2014, *Kompetencje zawodowe profilaktyka*, „Serwis Informacyjny Narkomania”, 4 (68).
- [10] Strykowski W., Strykowska J., Pielachowski J., 2003, *Kompetencje nauczyciela szkoły współczesnej*, Wydawnictwo eMPI2 Mariana Pietraszewskiego, Poznań.

- [11] Węgrzecka-Giluń, A. Malczewski (red. pol.), 2011, *Europejskie Centrum Monitorowania Narkotyków i Narkomanii, Europejskie standardy jakości w profilaktyce uzależnień od narkotyków. Podręcznik dla specjalistów profilaktyki uzależnień*, Wydawnictwo Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii, Warszawa.

Źródła internetowe

- [12] <http://www.klasyfikacje.gofin.pl/kzis2022/6,0.html> (dostęp: 30.10.2022).
- [13] <https://kwalifikacje.gov.pl/o-zsk/podstawowe-pojecia> (dostęp: 16.10.2022).
- [14] <https://kwalifikacje.gov.pl/o-zsk/polska-rama-kwalifikacji> (dostęp: 16.10.2022).
- [15] https://www.krakow.pl/aktualnosci/244538,34,komunikat,_bezpieczny_uczen_w_krakowie_lektura_obowiazkowa.html (dostęp: 31.10.2022).
- [16] Kehl B., 2022, tytuł wystąpienia: Kwalifikacje dla profilaktyki w Zintegrowanym Systemie Kwalifikacji, IX Ogólnopolska Konferencja „Polityka, Nauka, Praktyka” z dnia 21–22.10.2022, <https://www.youtube.com/watch?v=kV3ouhwON5E> (dostęp: 31.10.2022).

Akty prawne

- [17] Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 18 sierpnia 2015 r. w sprawie zakresu i form prowadzenia w szkołach i placówkach systemu oświaty działalności wychowawczej, edukacyjnej, informacyjnej i profilaktycznej w celu przeciwdziałania narkomanii, Dz.U. 2015 poz. 1249 z późn. zm.
- [18] Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 25 lipca 2019 r. w sprawie standardu kształcenia przygotowującego do wykonywania zawodu nauczyciela, Dz.U. z 2021, poz. 890 z późn. zm., zał. nr 1.
- [19] Ustawa z dnia 22 grudnia 2015 r. o Zintegrowanym Systemie Kwalifikacji, Dz.U. 2016 poz. 64 z późn. zm.
- [20] Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o kuratorach sądowych t.j. Dz.U. 2020 poz. 167 z późn. zm.
- [21] Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji, Dz.U. 1990 Nr 30 poz. 179 z późn. zm.
- [22] Ustawa z dnia z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe, t.j. Dz.U. 2020 poz. 910, z późn. zm.
- [23] Ustawa z dnia 14 grudnia Prawo oświatowe, Dz.U. 2017 poz. 59 z późn. zm.